

אם אדם חטא, בהמה במה חטאה

וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים וימחו מן הארץ וישאר אך נח ואשר אתו בתבה: (בראשית ז כג).¹

ויזכר אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתבה ויעבר אלהים רוח על הארץ וישכו המים: (בראשית ח א).

וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם ובין כל נפש חיה בכל בשר ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר: (בראשית ט טו).

צדקתך כהררי אל משפטך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה': (תהילים לו ז).

מסכת סנהדרין קח ע"א

"וימח את כל היקום אשר על פני האדמה". אם אדם חטא, בהמה מה חטאה?² - תנא משום רבי יהושע בן קרח: משל לאדם שעשה חופה לבנו, והתקין מכל מיני סעודה. לימים מת בנו, עמד ובלבל [ופזר] את חופתו. אמר, כלום עשיתי אלא בשביל בני, עכשיו שמת - חופה למה לי? אף הקב"ה אמר: כלום בראתי בהמה וחיה אלא בשביל אדם, עכשיו שאדם חוטא - בהמה וחיה למה לי?³

מסכת סנהדרין פרק ז משנה ד

הבא על הזכור ועל הבהמה ... בסקילה. אם אדם חטא בהמה מה חטאת? אלא לפי שבאת לאדם תקלה על ידה לפיכך אמר הכתוב תסקל. דבר אחר שלא תהא בהמה עוברת בשוק ויאמרו זו היא שנסקל פלוני על ידה.⁴

ספרי במדבר פיקא יח

"וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם ועד בהמה" - מי שהתחיל בעבירה ממנו התחיל הפורענות.⁵

בראשית רבה פרשת בראשית, פרשה כח סימן ו

¹ ראה מדרש בראשית רבה לב יא שמציין שהדגים לא נכחדו במבול. וספורנו מציע שהצמחים ועשבים לא נהרסו. אבל מפשט הפסוקים עולה בברור הרס מוחלט! פעמיים לשון "וימח" בפסוק. כבר קוללה האדמה "ארורה האדמה בעבורך" בעקבות חטא עץ הדעת טוב ורע, אבל כאן יש מחייה מוחלטת. ראה פירוש רמב"ן: "... שלא נשאר בהם ביצים בכל עץ או תחת הארץ כי הכל נמוח". ופירוש אברבנאל על הפסוק: "ולי נראה שלא אמר וימח את כל היקום על הבעלי חיים בלבד, אבל גם על כל שאר העניינים שהיה בהם קיום והתיצבות ... העצים הרמים והנשאים וכן הבתים והמגדלים וכן מכלאי צאן ובקר וקיני העופות, כל דבר גדול או קטון שהיה בו קימה והתיצבות ונוה הכל נהרס ונמחה באופן שלא נשאר ממנו רושם כלל".

² יש שרוצים לדקדק משאלת הגמרא כאן שאולי באמת לא היה הרס טוטאלי, אך בפשטות הגמרא מתעכבת על בעלי החיים דווקא משום שהם הקרובים ביותר לאדם. עליהם נאמר בתורה שלוש פעמים "נפש חיה" (בראשית פרק א פסוקים כ, כד, ל) לפני שתואר זה ניתן לאדם בפרק ב פסוק ז. ולפיכך הבאנו לעיל את הפסוקים המקשרים את האדם עם הבהמה ו"נפש החיה" לאחר המבול.

³ תשובה לכאורה פשוטה: האדם הוא מרכז הבריאה. ללא האדם אין טעם בשאר יצורי העולם. האדם הוא זה שנותן לבעלי החיים את שמותם (בראשית רבה יז ד). החיה נבראה לשמש את האדם והאדם נצטווה "לעבדה ולשומרה" ולשמש את הבורא: "והלוא לא נבראו אלא לשמשני, ואני נבראתי לשמש את קוני" (קידושיין פב ע"א). אפשר לדמיין עולם ללא בני אדם?

⁴ גם כאן הבהמה נענשת בגין האדם. מדוע? וכי היה לה רצון משלה במעשה זה? לפי הדעה הראשונה, יש לבהמה מעורבות כל שהיא גם אם פעוטה. לפי הדעה השנייה, אין לבהמה שום חלק בחטאו של האדם והיא נהרגת (מוקרבת) על כבודו של האדם. ואולי גם כלקח מוסרי לאדם ובין אדם לחבירו, כדברי מדרש ספרא קדושים פרשה ד פרק יא: "והרגת את האשה ואת הבהמה - אם אדם חטא מה חטאה בהמה? אלא לפי שבא לאדם תקלה על ידה ... קל וחומר: ומה אם בהמה שאינה יודעת להבחין בין טוב לרע על שבאת תקלה על ידה לאדם, אמר הכתוב תסקל; אדם שגורם לחבירו להטותו מדרך החיים לדרך המות - על אחת כמה וכמה". טרם שנמשיך לבחון שתי תשובות אלה בהקשר עם המבול, ראה אזכור נוסף של ביטוי זה בגמרא יומא כב ע"ב במלחמת שאול בעמלק כאשר הלה חס על הנשים והטף והצאן והבקר ואמר: "ואם אדם חטא - בהמה מה חטאה? ואם גדולים חטאו - קטנים מה חטאו? יצאה בת קול ואמרה לו אל תהי צדיק הרבה". האם גם נח היה צפוי לתשובה כזו לוא עמד וטען כלפי הקב"ה: אם בני האדם חטאו, למה הרס העולם כולו? מה חטאו הבהמות, העצים והצמחים, העופות והדגים? האם לכן לא מחה נח?

⁵ כך גם בתוספתא מסכת סוטה (ליברמן) פרק ד הלכה יא: "וכן אתה מוצא באנשי מבול: אדם התחיל בעבירה תחילה, שנאמר: וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ. אף הן לקו תחילה והשאר לא פלטו, שנאמר: וימח את כל היקום". ניחא שהתחלת הפורענות הייתה באדם, אבל למה כל השאר "לא פלטו" היינו לא נפלטו מהחורבן? אפשר לטעון שעולם ללא בני אדם אין לו תכלית, אבל השאלה המוסרית: "אם אדם חטא, בהמה מה חטאה?", עדיין מהדהדת ולא מניחה.

"אֶמְחָה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בְּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נִחְמָתִי כִּי עָשִׂיתֶם" (בראשית ו ז) - רבי יודן ורבי פנחס. רבי יודן אמר: משל למלך שמסר את בנו לפדגוג, והוציאו לתרבות רעה.⁷ כעס המלך על בנו והרגו. אמר המלך: כלום הוציא את בני לתרבות רעה אלא זה, בני אָבֵד הוא וזה קיים?⁸ לפיכך: "מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים". רבי פנחס אמר: משל למלך שהיה משיא את בנו ועשה לו חופה: סייקה וכיירה וציירה. כעס המלך על בנו והרגו. מה עשה? נכנס לתוך החופה התחיל לשבר את הקנקנים ומפיק פחיצאות ומקרע ככילות.⁹ אמר המלך: כלום עשיתי זו אלא בשביל בני, בני אבד וזו קיימת? לפיכך: "מאדם ועד בהמה ועד עוף השמים". זהו שכתוב: "אֶסֶף אֶתְּכֶם וּבְהֵמָה אֶסֶף עוֹף־הַשָּׁמַיִם וְדָגֵי הַיָּם וְהַמְּכַשְׁלוֹת אֶת־הַרְשָׁעִים וְהַכְּרָתִי אֶת־הָאָדָם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה נְאֻם־יְהוָה" (צפניה א ג).¹⁰ "והמכשלות את הרשעים" - הם הכשילו את הרשעים. שהיה צד עוף ואומר לו: לך והשתמן ובוא. והוא הולך ומשתמן ובא.¹¹

בראשית רבה לא ז, פרשת נח

"הנני משחיתם את הארץ", ר' הונא ורבי ירמיה בשם רב כהנא בר מלכיה: אפילו ג' טפחים שהמחרישה שולטת בארץ נימוחו. משל לבן מלכים שהיה לו פדגוג, כל זמן שהיה סורח, היה פדגוג שלו נִרְדָּה. ולבן מלכים שהיה לו מניקה, כל זמן שהיה סורח, היתה מניקתו נִרְדָּית.¹²

בית הלוי בראשית פרק ו פסוק יב

"וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ" ויש להבין דבשלמא האדם הוא בעל בחירה, אבל הבהמה הרי אין לה יצר הרע לעניינים כאלו ועשייתה הוא רק בטבעה, והיאך תעשה כדברים הללו? ... ועיין בזה הקדוש: "אי בני נשא חטאן, בעירי ועופא שמיא ושאר בריין מה חטו?"¹³

מדרש תנחומא (בובר) פרשת נח סימן ז

⁶ ההחלטה על מחיית האדם והיקום כולו כבר נזכרת בסוף פרשת בראשית לאחר שהקב"ה ניחם כי עשה את האדם והוא מתעצב אל לבו (על שהעולם שברא והתדרדר). הכיצד ניחם הקב"ה? על כך הרחבנו בדף ["ניחם ה' כי עשה את האדם בפרשת בראשית"](#).
⁷ הפדגוג מעל בתפקידו והוציא את הבן לתרבות רעה. ראה דף מיוחד שהקדשנו [למשלים על הפדגוג](#) בפרשת כי תשא.
⁸ במחשבה שנייה המלך מבין שגם אם הבן חטא והיה ראוי לעונש, הפדגוג הוא שמעל בתפקידו ואין לא ייענש אף הוא?
⁹ חיצאות הם מחיצות החופה וכילות הם וילונות, אולי החופה עצמה, כמו כילה שמעל המיטה. ויש שמגיהים פה בילות.
¹⁰ פה מונה הנביא צפניה גם את דגי המים, כפי שלמשל קרה במכת הדם במצרים. ראה הערה ו לעיל.
¹¹ הצייד היה אומר לעוף שצד שילך וישמין והוא עשה זאת. ההשחתה של היקום הייתה בכך שנשמע לציווי האדם. גם העוף אשם בדומה למדרש בו פתחנו, גם מדרש זה מתעמת עם השאלה המוסרית של המבול: מדוע נחרב העולם כולו? אם האדם חטא וראוי לכיליון, מה חטאו בעלי החיים? מה חטא הטבע? תשובת רבי פנחס היא שללא האדם, אין סיבה לקיום העולם. העולם הוא כמו חופה הבנויה מחפצים דוממים. אם אין חתן וכלה - אין צורך בחופה, כליה וקישוטיה. אם אין אדם, בהמה וחיה, אדמה וצמחים, למה לי? זו בדיוק תשובת ר' יהושע בן קרחה בגמרא סנהדרין בה פתחנו. תשובת רבי יודן, לעומת זאת, היא שהעולם חטא אף הוא. העולם החיצוני הוא הפדגוג של האדם! הוא שהקב"ה מסר לידי את האדם שיחנך אותו וילמדו לחיות כראוי. לא האדם יפתח את העולם וישמרו ("לעבדה ולשומרה"), אלא הטבע, העולם הדומם הצומח והחי שסביב האדם, הוא שמופקד על חינוכו של האדם. ואם האדם, הוא הבן במשל, חטא והשחית את דרכו, האשמה היא (גם) בפדגוג - בעולם, ואין לו זכות קיום.
¹² והמדרש מסיים שם בתרגום אונקלוס על הפסוק (בנוסח קצת שונה מזה שבידינו): "הא אנא מחבל להון ומחבל לארעא עמהון". שיטת רבי יודן על משל הפדגוג שבמדרש הקודם, חוזרת כאן אך בהרחבה לארץ כולה. לא רק בעלי החיים, הצמחייה ועוף השמים (הדגים כל הזמן בסימן שאלה), אלא הארץ כולה. האדמה שנגלתה במלאכת היום השני: "יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותיראה היבשה" (בראשית א ט) - אותה מלאכה קשה ומיוחדת שלא נגמרה ביום השני ונזקקה ליום השלישי להשלימה - מתהפכת חזרה במבול! יש אמנם מהפרשנים כרמב"ן ואחרים שמפרשים "את הארץ" - מן הארץ. היינו, ששוב מדובר בבני האדם שיושחתו מן הארץ. ור' יוסף בכור שור מחזיר אותנו לכל החי והצומח אשר על הארץ: "והנני משחיתם את הארץ - שאשחית עמהם בהמות והחיות והעופות והאילנות והעשבים וכל אשר בארץ". אבל אבן עזרא מצטרף למדרש לעיל ולאונקלוס שמדברים על השחתת הארץ עצמה, כשהוא מפרש: "והנכון בעיני שמלת משחיתם. מושכת עצמה ואחרת עמה ... הנני משחיתם ומשחית את הארץ". ופירוש אברבנאל משווה עם השחתת סדום ועמורה (בראשית יט ג) והשחתת מצרים בעשר המכות (שמות יב, תהלים עח). ראה אגב, הדעות שהארץ נמחתה בגין שפצתה את פיה לקבל את דמו של הבל, בדברינו [קין והבל - הרצח הראשון](#).
¹³ פירוש בית הלוי הוא מהפרשנים היחידים שמצאנו שמתייחסים לשאלה המוסרית של השחתת העולם במבול. התשובה שהוא מציע היא שיש קשר והשפעה הדדית בין מעשי האדם והסביבה, כולל הטבע עצמו. ואלה דבריו בתמצית: "רק הענין דכמו דהאדם פועל בעצמו ע"י הרגילו במעשיו הרעים ועושה בעצמו טבע שניה להיות טבעו משתוקק ונמשך לעשות כמעשיו הקודמים ... עד שמשריש זה בטבע של כל הברואים ובהעולם להיות טבעם נמשך לזה יותר ממה שהיה מקודם. כי כן יסד מלכו של עולם בהטבועו טבע לכל בריותיו להיות טבעם נשתנה ונמשך אחר מעשה האדם והרגלו. וכפי רוב עשיית האדם כן ישתנה טבע של כולם אם מעט ואם הרבה. ולא לבד בבריות החיים, אלא גם בדוממים נעשה טבע חדשה הגורמים להשוכן בתוכם להיות להם נטיה לזה. וכמו שאמר הכתוב (ירמיה ב') ותבאו ותטמאו את ארצי, דע"י מעשיהם טמאו לגוף הארץ. כי טבע המדינות חלוקים ... וענין זה הגם כי לא נוכל להשיגו בשכל, מ"מ כל אדם יוכל להרגישו בחוש ממש בבואו לאיזה מדינה אחרת חדשה שהיא פרוצה באיזו פרט מן הפרטים ימצא גם בעצמו איזו נטיה והמשכה לזה הפרט יותר ממה שהיה לו כשהיה במדינה אחרת". נראה שיש בדברים אלה קשר לתיאוריות של השפעה הדדית בין האדם וסביבתו, הן הטבעית והן מעשה ידי האדם, ונשמח להחכים בנושא זה.

אדם עולה לספינה ועמו בהמה. ואם עמד סער בים מה הם עושין? משליכין את הבהמה לים ומקיימין את האדם. לפי שאינן מרחמין על הבהמה כשם שמרחמין על האדם. אבל הקב"ה אינו כן, שכשם שהוא רחמן על האדם, כך מרחם על הבהמה.¹⁴ תדע לך שהוא כן, שבשעה שביקש הקב"ה לאבד עולמו בדור המבול בשעה שחטאו, שקל את האדם כנגד הבהמה, שנאמר: "ויאמר ה' אמתה... מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים" (בראשית ו ז). וכשבא להתרצות כשם שנתרצה לבני אדם וריחם עליהם, כך ריחם לבהמה. ממה שקראנו בענין: "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה".¹⁵

תנחומא (בובר) פרשת נח סימן יא

"ויזכר אלהים את נח". אם לנח נזכר למה לחיה ולבהמה? אלא יתברך שמו של הקב"ה שאינו מקפח שכר כל בריה, אפילו עכבר היה משמר משפחתו, ולא נתערב במין אחר, כדי ליטול שכר. וכל אנשי דור המבול ערבבו משפחותיהם, שנאמר: "וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה". לפיכך, כשם שפרע מן האדם שחטאו, כך פרע מן הבהמה והחיה והעוף... וכל כך למה? ללמדך שאף הם ערבבו משפחותיהם, והיו הולכין על מין שאינו שלהן, כל מין ומין על מין שאינו שלו.¹⁶ וקרא הקב"ה לנח ויאמר לו: בחר לך בהמה וחיה ועוף [מאותן] שלא ערבבו את משפחותיהן, שנאמר: "מכל הבהמה הטהורה" (בראשית ז ב) - טהורה כשם שנבראת. וכיון שיצאו מן התיבה העיד עליהן הקב"ה שלא ערבבו משפחותם. שנאמר: "למשפחותיהם יצאו" (שם ח יט). לפיכך נזכר להם הקב"ה עם נח, שנאמר: "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתיבה".¹⁷

בראשית רבה לג א

"ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה וגו'". כתוב: "צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה'..."¹⁸

¹⁴ חזרנו למדרש. לא מצאנו בדרשות חז"ל תשובה לשאלתנו, בפרט בהיבטה המוסרי-ערכי, אבל מצאנו "שינוי כיוון" לאחר המבול. אם אין לנו תשובה להנהגת העולם שלפני המבול, יש התחלה של תיקון בעולם שלאחריו, ביציאה ממנו לחיים חדשים. הכניסה למבול בנויה על התפיסה של עונש קולקטיבי וטוטלי, על הבהמה והאדם (והארץ וכל אשר עליה) שנדונים כאחד (לאחר שנבראו כאחד). המדרש לעיל לא מסתיר זאת ולא מתכחש לכך. אבל הוא מדגיש את היציאה מהתיבה להתחלה מחדש, לעולם אחר, שתיבנה על מוטיב צעד בעלי חיים ורחמי הקב"ה על בעלי החיים בדומה לרחמיו על בני האדם. מהשאלה שנשארה ללא מענה הולם: "אם אדם חטא, בהמה במה חטאה", עברנו ל-"רחמיו על כל מעשיו". ליציאה זו מן התיבה לעולם אחר, יש לצרף את המדרש על נח שמסרב לצאת בלי שבועה שלא יהיה עוד מבול (הפטרת השבת): "כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבר מי נח עוד על הארץ", הבטחת הקשת, חידוש עונות השנה, עבודת האדמה ועוד. ראה דברינו **שבועת נח – קץ העונש הטוטלי?**

¹⁶ הדרך להתרצות אינה פשוטה ובזכירת הקב"ה את נח ואת החיה אשר איתו בתיבה, נזכרים גם אלה שלא נכנסו לתיבה. ראה במקבילה בתנחומא הרגיל בפרשתנו סימן ה: "לפי שדור המבול השחית כל בשר את דרכו על הארץ... שהרביעו בהמה על חיה וחיה על מידה והכל על אדם ואדם על הכל... שממעשה בראשית נצתו (נצטוו) הבהמות והחיות והעופות ורמש שלא להידבק עם שאינו מינו... ויעש אלהים את חית הארץ למינה. אמר להן הקב"ה כל מין ומין ידבק במינו ושאינו מינו אסור". ובספר החינוך מצוה רמט (כלאי בהמה): "ובהיות יודע אלהים כי כל אשר עשה הוא מכוון בשלימות לענינו שהוא צריך בעולמו, צוה לכל מין ומין להיות עושה פירותיו למינהו... ולא יתערבו המינין פן יחסר שלימותן ולא יצוה עליהן ברכתו". אפשר שגם לפי שיטה זו עדיין האדם הוא האשם, הוא שהרביע מין בשאינו מינו, הוא זה שהכליא צמחים ועצים.

¹⁷ אבל יש מי שלא חטאו, לא כל העולם הושחת. התיבה, היא המיקרוקוסמוס, המעבדה, בה התרחש המפנה. אלה שנצלו בתיבה, בין האדם ובין החיה, היו אלה שידעו לשמור על מינם. העכבר שהיה משמר משמרתו. ראה עירובין ק ע"ב: "אילמלא לא ניתנה תורה היינו למידין צניעות מחתול, וגזל מנמלה, ועריות מיונה". לעומתם היו אלה שגם בתיבה קלקלו, סנהדרין קח ע"ב: "תנו רבנן: שלושה שמשו בתיבה, וכולם לקו: כלב, ועורב, וחם". התיבה לא הייתה 'קופסת פלא'. ואיפה מדת הרחמים?

¹⁸ בסדר קריאת התורה הקדום בארץ ישראל היו קוראים בשבת אחת את הסדרה: "אלה תולדות נח" עם כל סיפור המבול, עד הפסוק: "ויגברו המים על הארץ חמישים ומאת יום" (שהוא גם סוף פרק ז בחלוקת הפרקים שלנו). בשבת הבאה היו קוראים את סדרה: "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה וכו'", עד הפסוק: "ובחודש השני בשבעה ועשרים יום לחודש יבשה הארץ" (שהיא 15 פסוקים הראשונים של פרק ח בחלוקה שלנו). פרשה לג של מדרש בראשית רבה מוקדשת כולה לסדרה זו ולזכירת נח והבהמה והחיה אשר אתו בתיבה. לא בכדי משלב המדרש שם את הפסוק מתהילים (לו ז): "צדקתך כהררי אל משפטך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה' ומאריך בדרשות רבות ונאות על ערך צער בעלי חיים והקשר בין האדם והבהמה. ראה שם למשל הסיפור על "אלכסנדרוס מוקדן שהלך אצל מלך קציה לאחורי הרי חשך" (מובא בדברינו **אדם ובהמה תושיע ה'** בפרשה זו), ומסתיים בדברי מלך קציה לאלכסנדר מוקדן: "מטר יורד אצלכם? אמר לו: הן. - שמש זורחת אצלכם? א"ל: הן. א"ל: יש אצלכם בהמה דקה? א"ל: הן. אמר לו: ... לא בזכותכם יורד המטר ולא בזכותכם זורחת השמש עליכם, אלא בזכות הבהמה, שכתוב: אדם ובהמה תושיע ה'". כאן נביא רק מעט מן המעט מפרשה זו, שללא ספק באה כמשקל נגד להרס המבול כולל החיה והבהמה.

רבי יהודה בר סימון פתר הפסוק בנח. אמר הקב"ה: צדקה שעשיתי עם נח בתיבה לא עשיתי עמו אלא עם הררי אל, שנאמר: "ותנח התיבה בחדש השביעי... על הרי אררט" (בראשית ח ד)¹⁹... וכשזכרתי אותו, לא אותו לבדו זכרתי, אלא אותו ולכל שיש עמו בתיבה. זהו שכתוב: "ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה וגו'".²⁰ רבנו היה יושב ועמל בתורה לפני בית הכנסת של הבבליים בציפורי.²¹ עבר עגל אחד לפניו להישחט והתחיל גועה, כאומר: הצילני. אמר לו: מה אעשה לך? לכך נוצרת!, וחשש רבי את שניו שלוש עשרה שנה... לאחר ימים, עבר שרץ אחד לפניו בתו ובקשה להורגו. אמר לה: בתי, הניחי לו, שכתוב: "ורחמיו על כל מעשיו".²²

מדרש תהלים מזמור לז, ילקוט שמעוני תהלים רמז תשכח

אמר הקב"ה: קנא לי,²³ שאלמלא הקנאה אין העולם עומד, אין אדם נוטע כרם, אין אדם נושא אשה ואין אדם בונה בית.²⁴ אלמלא שקנא אברהם לא היה קונה שמים וארץ. אימתי קנא? כשאמר למלכי צדק: כיצד יצאתם מן התיבה? אמר לו: בצדקה שעשינו שם. אמר לו: ומה צדקה עשיתם בתיבה? וכי עניינים היו שם? והלא לא היו שם אלא נח ובניו, ועם מי הייתם עושין צדקה? אמר לו: עם הבהמה וחיה ועוף. לא היינו ישנים אלא נותנין היינו לפני זה ולפני זה כל הלילה. אותה שעה אמר אברהם: ומה אלו, אילולי שעשו צדקה עם בהמה וחיה ועוף לא היו יוצאין, וכיון שעשו צדקה יצאו, אני אם אעשה בבני אדם שהם בצלמו של הקב"ה על אחת כמה וכמה. אותה שעה: "ויטע אשל בבאר שבע" - "אכילה שתייה" לוייה.²⁵

תוספתא מסכת סוטה (ליברמן) פרק ו הלכה ז

"הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם אם את כל דגי הים יאסף ומצא להם" (במדבר יא כב) ... אמר משה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, כך הגון להם שתתן להם ותמיתם? אומרים לאדם: טול ככר וְרַד לשאול? אומרים לחמור: טול כור שעורין ונחתוך את ראשו? יהיו אומרים עלי: ולך אין כשר' מוצאת. אמר לו: וכי הגון להם שיאמרו: אין המקום מספיק לנו ולבהמתנו? אלא יאבדו הן ואלף כיוצא בהן ואל תהא ידי קצרה לפני אפילו שעה אחת, שנאמר: "ויאמר ה' אל משה היד ה' תקצר וכו'".²⁶

¹⁹ במדרשים רבים אחרים (בראשית רבה תחילת פרשה לג הנ"ל, ויקרא רבה כז א ועוד) "הררי אל" הוא ביטוי אלגורי לצדיקי הדור. בזכותם נזכר הקב"ה בנח. אבל כאן הרים כפשוטו, הטבע הפיסי. הקב"ה נזכר בנח לא רק בזכות החיה, כפי שנראה בהמשך, אלא קודם כל בזכות הטבע הדומם. האדם ניצל בזכות הטבע הלא אנושי. בדיוק ההפך מהמדרש בו פתחנו.

²⁰ ובמקבילה בויקרא רבה כז א הוא מסיים: "זהו שכתוב: אדם ובהמה תושיע ה' - אדם בזכות בהמה תושיע ה'. אמרו ישראל: רבש"ע, כאדם אנחנו, כבהמה תושיענו. לפי שאנו נמשכין אחריו כבהמה, זהו שכתוב: משכני אחריו נרוצה (שיר השירים א) ... אמר ה' יצחק: משפט אדם ומשפט בהמה שוין. משפט אדם: וביום השמיני ימול בשר ערלתו (ויקרא יב). משפט בהמה: ומיום השמיני והלאה ירצה וגו'". מדרש זה הוא על הפסוק בפרשת אמור: "ושור או כשב או עז אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד".

²¹ הוא רבי יהודה הנשיא שעלה מבבל לארץ ישראל ואולי לא בכדי יושב ולומד תורה דווקא לפני בית הכנסת של הבבליים. כאן אנו פותחים סוגריים גדולים. בינות למדרשים על מוטיב האדם והבהמה משתרבב סיפור זה מציג אשר תמונה מורכבת. מה ניתן לענות לעגל המובל לבית השחיטה, על מנת לספק את יצר התאוה לבשר של האדם (ראה דברים יב כ), ומתחנן: הצילוני? "לכך נוצרת" עונה לו רבי ונענש בכאב שיניים קשה שלוש עשרה שנה (ראה בהמשך המדרש שם איך התרפא רבי מכאב זה ע"י תלמידו ר' חייא). וכל זה בפרשת נח בה דווקא לאחר המבול הותר לאכול מן החי (בבריאת העולם היה העולם צמחוני, ראה בראשית א כט). ודברי רבי לבתו שתניח לשרץ, שאפשר שהוא שרץ מזיק ומסוכן, זה התיקון? סגור סוגריים. נחזר לנושא שלנו.

²³ המדרש דורש שם את הפסוק במשלי כג יז: "אל יקנא לך בְּחַטָּאִים כִּי אִם בְּיָרָאת ה' כָּל הַיּוֹם", ומסביר מתי טוב וראוי לקנא.

²⁴ ראה בראשית רבה ט ז: "הנה טוב מאד - זה יצר טוב. והנה טוב מאד - זה יצר רע ... שאילולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה, ולא הוליד ולא נשא ונתן, וכן שלמה אומר (קהלת ד) כי היא קנאת איש מרעהו". ואימתי מכיר הקב"ה ביצר הרע וכוחותיו ובצורך לחיות עמו? לאחר המבול! ככתוב בראשית ח כא: "ויאמר ה' אל לבו לא אסף לקלל עוד את האָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעוּרָיו וְלֹא אֶסֶף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי פֶּאֶשֶׁר עֲשִׂיתִי". ראה דברינו [יצר לב האדם רע מנעוריו](#) בפרשה זו.

²⁵ מדרש זה שייך יותר לפרשת השבוע הבא (לך לך) שכן הוא דן במפגש בין אברהם למלכי "צדק שהוא לפי מסורת האגדה שם בן נח. וכבר נגענו במפגש זה בדברינו [מפגשי אברהם עם תושבי הארץ אשר אראך](#) בפרשת לך לך. ולענייננו חשוב הקטע האמצעי של המדרש הודן בצדקה שעשו נח ובניו עם החיות. האדם שפתח בעבירה וגרם להשחתת החיות, הוא זה שגם מתקן. איפה? בתיבה! במפגש הצפוף והבלתי נסבל שבין החיות והאדם. גם שם היו קלקולים (הערה 17 לעיל), אבל הייתה גם צדקה. היה מיקרוקוסמוס של העולם האמתי. ראה דברינו [סיפורי התיבה](#) בפרשה זו. אברהם הולך בעקבות נח ובניו ועושה צעד נוסף לשורש הדברים, ומנסה לתקן את בני האדם עצמם, את המקור להשחתת בעולם. ראה דברינו [אשל אברהם](#) בפרשת וירא.

²⁶ כבר הרחבנו בדרשה זו בדברינו [היד ה' תקצר](#) בפרשת בהעלותך וכן נקצר ונביא רק הדרוש לעניינינו. טענת משה כאן היא טענה של בל תשחית. בל תשחית לא רק של בני האדם המתאווים שמיד כאשר תיתן להם תהרוג אותם, אלא גם של הצאן והבקר והדגים המרובים שתאסוף על מנת לתת למתאווים את מבוקשם ואח"כ יושלכו על פני השדה. משה לא מטיל ספק אם הקב"ה יכול לעשות דבר כזה, כפי שתמהים שם כל המדרשים והפרשנים, אלא זועק: בשביל מה כל הבזבוז החומרי הגדול הזה? ותשובת הקב"ה "היד ה' תקצר?" היא בגדרי חילול השם, כפי שהרחבנו והסברנו שם. משה אמנם לא נענה, אבל אנחנו מבקשים לקשר את דבריו לחמלה על הסביבה והבהמה והחיה שנתקנה ותוקנה לאחר המבול.

מדרש תנחומא (בובר) פרשת מצורע סימן יב

"כִּי תִבְאוּ אֶל־אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אֲנִי לֹתֵן לְכֶם לְאֶחְזָה וְנִתְתִּי נָגַע צָרַעַת בְּבֵית אֶרֶץ אֶחְזָתְכֶם" (ויקרא יד לד) - 27 מה חטאת הארץ שלוקה? אלא בעון בני אדם הארץ לוקה, שנאמר: "אֶרֶץ פְּרִי לְמַלְחָה מְרַעַת לְשִׁבְי בָּהּ" (תהלים קז לד). מפני מה היסורין באין לעולם? מפני הבריות שיראו ויסתכלו ויאמרו: מי שחטא הוא לוקה, ומי שלא חטא אינו לוקה. ולמה העצים והאבנים והכתלים לוקין? כדי שיראו הבעלים ויעשו תשובה.²⁸

מסכת תענית דף טז עמוד א

הזקן שבהן אומר לפניו דברי כיבושין ... אחינו, לא שק ותענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים גורמים. שכן מצינו באנשי נינוה שלא נאמר בהם: וירא האלהים את שקם ואת תעניתם, אלא: "וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדְרָכָם הִרְעָה וַיִּנְחָם הָאֱלֹהִים עַל הִרְעָה אֲשֶׁר דָּבַר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה" (יונה ג י).²⁹ "ויתכסו שקים האדם והבהמה", מאי הוּו עבדי? - אסרא הבהמות לחוד ואת הוולדות לחוד, אמרו לפניו: ריבוננו של עולם! אם אין אתה מרחם עלינו - אין אנו מרחמים על אלו.³⁰

פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא מ - בחודש השביעי

ואימתי הקב"ה דן את העולם ומזכה אותם? בראש השנה הוא דן את בריותיו ומזכה אותם, שהוא חפץ לזכות בריותיו ולא לחייבם ... ולמה הוא חפץ להצדיק את בריותיו? אלא אמר רבי יהודה בר נחמן בשם ריש לקיש: אמר הקב"ה: בשעה שאני נוצח - אני מפסיד, ובשעה שאני נצוח - אני משתכר. נצחתי לדור המבול והפסדתי, שאבדתי כל אותן האוכלוסים שנאמר: "וימח את כל היקום" (בראשית ז כג), וכן בדור הפלגה, וכן בסדומיים. אבל במעשה העגל נצחתי משה, שנאמר: "למה ה' יחרה אפך" (שמות לב יא) ונשתכרתי כל אותם האוכלוסים. הוי: מזכה אני לכל בריותי שלא נפסיד, לפיכך בראש השנה אני מזכה בריותי, כשאני דן אותם.³¹

שבת שלום מחלקי המים

²⁷ בדין צרעת הבית, ראה דברינו [צרעת הבית](#) בפרשת מצורע.

²⁸ מוטיב האדמה שלקתה במבול: "אפילו ג' טפחים שהמחרישה שולטת בארץ נימוחו", לא נעלם לגמרי אחרי המבול, הנה הוא כאן בדין [צרעת הבית](#). אך כאן, כמו בהרג הצאן והבקר עליו זועק משה, העונש הוא מקומי. אין כאן אשמה בארץ עצמה, או חוסר טעם בקיומה בכלל משום שהאדם שבעבורו נבראה הארץ חטא. כאן, הכל במטרה שהאדם שילמד לקח ויעשה תשובה. אין כאן חזרה על משל הפדגוג לעיל, של הרס החופה, החיצאות והכיליות. גם לא חזרה על הארץ שנתקלה משום "שעברה על הציווי" (שהוציאה עצי פרי שרק הפרי נאכל ולא העץ, בראשית רבה ה ט, בדברינו [אילני סרק ואילני מאכל](#) בט"ו בשבט). כאן העונש הוא ליחידים ובמטרה חינוכית מיידית. ראה דברינו [צרעת הבית](#) בפרשת מצורע). באופן דומה, גם אחרי המבול לא נעלם הדין שבהמה שנסקלת בגלל האדם (המקור השני שהבאנו בראש דברינו). גם אחרי המבול עדיין ניתן לשאול: "אם אדם חטא, בהמה במה חטאה?" כאשר בהמה מוצאת להריגה בגין אדם ששכב עם הבהמה (ובה בעת לא להתחסד יותר מדי כשאל). עדיין אפשר לשאול: "למה העצים והאבנים והכתלים לוקין? עדיין בעלי חיים נשחטים למאכל בני האדם, ובעלי חיים מוקרבים לכפר על האדם (נח עצמו בצאתו מהתיבה). אלא שהכל במידה ובאופן נקודתי ומקומי. כעונש וכלימוד לקח לאדם ובמטרה להחזירו בתשובה. גם במטרה למנוע שוב הרס טוטלי.

²⁹ קטע זה לקוח מהמשנה במסכת תענית פרק ב משנה א, ראה שם.

³⁰ אנשי נינוה השתמשו בהמות כטיעון כלפי שמיא בתפילתם: אם אין אתה מרחם עלינו, אף אנו לא נרחם עם בהמותינו שגועות בבכיה אמהות מול עגליהם. רש"י על אתר מסביר: "אם אין אתה מרחם וכו' - כלומר: כשם שאתה אומר לרחם על אלו, דכתיב (תהלים קמה) ורחמיו על כל מעשיו - כן תרחם עלינו". ופירוש שטיינזלץ מוסיף: "אם אין אנו ראוים לרחמים - בעלי החיים לפחות ראוים לרחמים". ראה כמה פעמים מוזכרות הבהמות בספר יונה, כולל הפסוק האחרון! מדרש זה על אנשי נינוה ובהמותיהם סוגר את שרשרת המדרשים שהבאנו וסוגר מעגל עם המדרשים בהם פתחנו. במבול, הבהמה נמחתה עם האדם כי מי צריך בהמה (ועולם) אם אין אדם. אך בנינוה, הבהמה הצילה את האדם, בטענה הפוכה כלפי הקב"ה: אם אינך יכול להמית את הבהמה שהרי במה חטאה, אף את האדם לא תמית רק תסלח. ראה דברינו [אנשי נינוה](#) ביום הכיפורים, שם הרחבנו בנושא תשובת אנשי נינוה, כולל שיטת הירושלמי שלא מקבל תשובתם משום שהייתה "תשובה של רמיות". הירושלמי גם מוסיף את הביטוי: "חציפא נצח לכשירה", היינו החצוף, מי שמעיז פנים, מנצח את הכשר, את הישר. אבל דווקא רמאות זו של אנשי נינוה מעלה את ערך הסליחה בזכות הבהמות. וכפי שנחתם ספר יונה בדברי הקב"ה: "וְאֲנִי לֹא אָחוּס עַל יְנִיָּה הָעִיר הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר יֵשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מִשְׁתִּים עֲשָׂרָה רְבוּ אֲדָם אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יָמֵינוּ לְשִׁמְאֵלוֹ וּבְהִמָּה רָבָה". אם במבול לקתה הבהמה והסביבה כולה בשל חטאי האדם, בספר יונה שאנו קוראים ביום הכיפורים, נסלח לאדם (גם) בזכות הבהמה.

³¹ זכרו של המבול ותוצאותיו נשתמרו בימי הסליחות והרחמים גם במוטיב התשובה ויכולת התיקון. במבול בו הקב"ה מחה את כל היקום, הוא כביכול ניצח אך באמת הפסיד. בראש השנה בו הקב"ה דן וסולח לעמוסיו ומוחל לאוהביו, הוא לכאורה מפסיד, אך באמת יוצא נשכר. לא עוד מבול ומחית העולם, אלא תשובה ותיקון שמשמרים את העולם ועושים את הקב"ה "נשכר" מעולמו ובעולמו אשר ברא.